Kyoto Protokolü'nden Halkların Protokolüne

Kyoto Sonrası (2012) İçin İklim Değişikliği Görüşmeleri

Bülent DURU*

"Böylesine sulandırılmış bir metni elde edebilmek için
12 bin kişinin Bali'de toplanmasına gerek yoktu;
bu işi e-posta ile de halledebilirdik."

Angus Friday
Küçük Ada Devletleri Birliği Sözcüsü

Kyoto Protokolü karşısında ne yapacağız? Dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi Türkiye kamuoyu da bu konuda ikiye bölünmüş durumda. Bir yanda çevreciler Kyoto Protokolü'nü onaylamamız durumunda edineceğimiz kazanımları göstermeye çalışırken, öte yanda ekonomi yönetimimiz sanayimizin olası kayıplarını hesaplamakla meşgul. Oysa öngördüğü düzeni yakından incelediğimizde, Protokolün böylesi bir kamplaşmayı ortaya çıkarması oldukça ilginç görünüyor. Çünkü ne toplumsal adalet ilkelerine göre biçimlendirilmiş çevreci bir belgeyle, ne de sanayileşmeyi, ekonomik büyümeyi bütünüyle yok sayan bir metinle karşı karşıyayız. Kyoto Protokolü'nün gerçekte nasıl bir dünya tasarımına dayandığını anlamak için yalnızca son birkaç yılda uluslararası alanda gerçekleşen gelişmelere göz atmak yeterli olacak. İşte bu yazı, gündemden bir türlü düşmeyen iklim değişikliği görüşmelerinin son durağı olan Bali Konferansı'na odaklanarak, Protokolün geleceğini sorgulamak amacıyla hazırlandı.

* Dr., AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi

2005 yılında yürürlüğe giren Kyoto Protokolü'nün başarım düzeyine bakıldığında umutlu olmak için çok fazla neden görülmüyor. İklim değişikliğinin ortaya çıkmasında önemli payları bulunan ABD gibi büyük ekonomiler çözüm çabalarına uzak dururken, Protokole taraf olan gelişmiş ülkeler, sanayilerinde olası bir küçülmeye neden olacak önlemleri almamakta direniyorlar. Uluslararası görüşme sürecinde de, bu grubun sorumluluğu üstlenmek yerine, "tek bir dünyamız var" biçimindeki sloganlarla konuyu küreselleştirip sorumluluğu bütün dünyaya yaymayı amaçladığını görüyoruz. Oysa belki de Protokolün öngördüğü önlemler tam anlamıyla yerine getirilse bile soruna yönelik gerçekçi bir çözüme ulaşmak kolay olmayacak. Kyoto Protokolü salım (emisyon) oranlarında indirime gitmeden, anlaşmanın gereklerini yerine getirme yolunda o kadar çok araç sunuyor ki, taraf ülkelerin çoğu şimdiden Protokol hedeflerine yaklaşmış durumda (Spotts, 2007). Sözgelimi, yutakların da indirim oranına eklenmesiyle ABD'nin %7 olarak belirlenen indirim oranı gerçekte %4 olarak gerçekleşebilecektir (Ott, 1998). Bir anlamda, salım ticareti ya da temiz kalkınma düzeneği gibi kurallar sanayileşmiş ülkelerin üstünde en büyük yük olarak görülen salım indirimlerini piyasa araçları aracılığıyla gerçek indirim olmaktan çıkarmış durumda. Bundan dolayı, iklim değişikliğinde, 1992'den beri BM çatısı altında yürütülen çabaların, özellikle de Kyoto Protokolü sürecinin sonuca ulaşmadaki başarısızlığı, küresel alanda yeni düşüncelerin, yeni karşı duruşların, yeni girişimlerin ortaya çıkmasına yol açıyor. Yazının başlığını oluşturan ve ilerleyen bölümlerde karşımıza çıkacak olan Halkların İklim Değişikliği Protokolü de söz konusu çabalardan yalnızca biri. Henüz tasarı aşamasında bulunan Halkların Protokolü'ne geçmeden önce Kyoto sürecinde gelinen son noktaya bakmakta yarar var.

2008 Bali Görüşmeleri

Taraf ülkelerin salım düzeylerini 1990 rakamlarının %5,2 altına indirmelerini öngören Kyoto Protokolü'nün ilk aşaması 2008–2012 yıllarını kapsıyordu; 2012 yılından sonra da ikinci dönemi başlayacak. Dolayısıyla uluslararası çevre politikasının bugünlerdeki gündeminde Protokolün ikinci döneminin nasıl biçimleneceği bulunuyor.

Kyoto'nun ikinci dönemi, yani 2012 yılından sonra geçerli olacak anlaşma için girişimler 2007'de Bali'de (Endonezya) yapılan toplantı ile başladı, bunu 1-12 Aralık 2008 Poznań (Polonya) ve 30 Kasım-11 Aralık Aralık 2009 Kopenhag (Danimarka) buluşması izleyecek.

3-15 Aralık 2007'de Bali'de toplanan Taraflar Konferansı, BM İklim Değişikliği Sözleşmesi'nin 13., Kyoto Protokolü'nün ise 3. buluşmasıydı.[1]

[1] Uluslararası belgelerde Bali Konferansı, COP 13 (Conference of Parties) ve MOP 3 (Meeting of Parties) olarak anılmaktadır.

180 ülkeden, 10 binden fazla katılımcıyı bir araya getiren toplantıda, resmi görüşmelerin yanı sıra, akademisyenlerin, araştırma kurumlarının, gönüllü örgütlerin ve özel sektörün katıldığı çok sayıda yan etkinlik de gerçekleştirildi. Kasım 2007'de yayınlanan ve iklim değişikliği konusunda küresel dayanışma çağrısında bulunan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin Dördüncü Değerlendirme Raporu'nun karamsar sonuçlarının toplantıya damgasını vurduğu söylenebilir. Buluşmanın görece de olsa başarıya ulaşmasında, söz konusu raporun kamuoyunda yarattığı kaygıların payı yadsınamaz.

Bali görüşmelerinin sonunda alınan kararlardan en çok bilineni Bali Eylem Planı'dır.[2] Kyoto sonrasında geçerli olacak sözleşme için yapılacakların yer aldığı Planda, söz konusu işleri yürütmek için özel bir kurul oluşturulmuştur.[3] Bali Eylem Planı dışındaki diğer kararlar, gelişmekte olan ülkelerde ormansızlaşma, teknoloji geliştirme ve transfer etme, Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin Dördüncü Değerlendirme Raporu sonuçlarının dikkate alınması; mali düzeneklerin yeniden gözden geçirilmesi; GEF'in (Küresel Çevre Fonu) sorumluluğunun artırılması gibi konulara ilişkindi (UN, 2007). Bir bütün olarak Bali Taraflar Konferansı'nı değerlendirdiğimizde, alınan çok sayıda teknik kararın dışında, 2013'de başlayacak olan Kyoto Protokolü'nün ikinci dönemi için yeni bir yol haritasının çıkarılmasını önemli bir kazanım olarak görmek olanaklıdır.

ABD Sürecin İçinde

Bali'de anlaşmaya varılan bir diğer konu, Hükümetlerarası İklim Değişikliği Raporu'nda önerilen, 2020 yılına kadar, 1990 değerlerinin %25–40 altına inilmesi ve ilk 10–15 yıl içinde önemli oranda indirime gidilmesiydi. AB ve ABD'nin görüşmeler boyunca sürekli olarak gelişmekte olan ülkelerin bu oranları kabul edip etmeyeceklerini gündeme getirmeleri dikkat çekiciydi. Ancak karşılıklı olarak verilen ödünlerin sonucunda hem gelişmekte olan ülkeler hem de ABD gönülsüzce de olsa süreç içine sokuldu. Yalnız olası bir yanlış anlamayı önlemek için, bunun Protokole imza atmak değil, yalnızca Bali görüşmeleri sonucunda ortaya çıkan metni desteklemek anlamına geldiğini söylemek gerekiyor.

Aslında ABD'nin sürece dahil olmasının bir son dakika girişimiyle gerçekleştiği söylenebilir. Örneğin, ABD görüşmeler boyunca, Hükümetlerarası

[2] Kyoto'nun birinci döneminin sonrasına ilişkin çalışmalar iki ayrı koldan yürütülmektedir. Bunlardan birincisi Özel Çalışma Grubu (AWG), ikincisi ise Sözleşme Diyaloğu (the Convention Dialogue) olarak bilinen düzenektir. Her ikisi de Montreal'de, 2005'de, yapılan toplantıda o dönemler henüz Ptotokolü imzalamayan Avustralya ve ABD için oluşturulmuştur (Stephens, 2007: 6; EED, 2007).

[3] Uzun Dönemli Ortak Eylem Çalışma Grubu (Ad Hoc Working Group on Long-term Cooperative Action under the Convention) adını taşıyan kurulun çalışmalarını 2009'a kadar bitirmesi ve 15. Taraflar Konferansı'na kadar yetiştirmesi öngörülmüştür (UN, 2007) .

Çizelge: Kyoto Protokolü'nde Taraf Ülke ve Gruplar

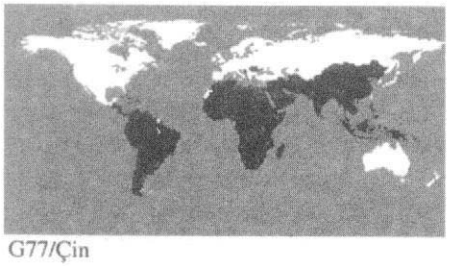

G77/Çin

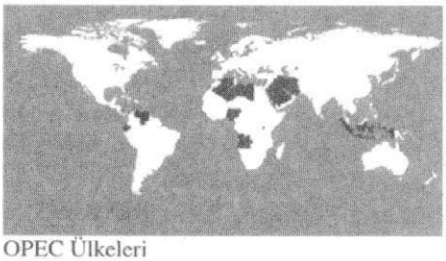

OPEC Ülkeleri

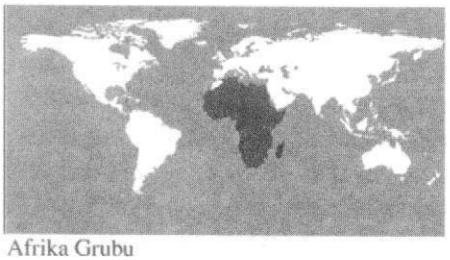

Afrika Grubu

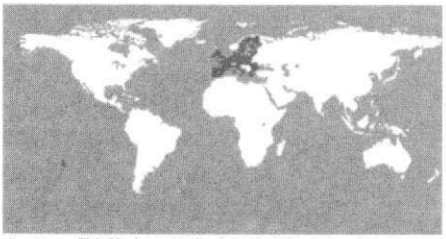

Avrupa Birligi

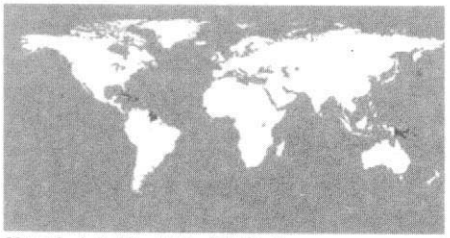

Küçük Ada Devletleri Birligi

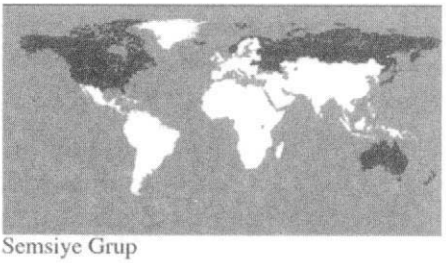

Semsiye Grup

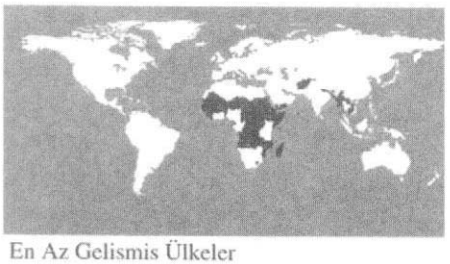

En Az Gelismis Ülkeler

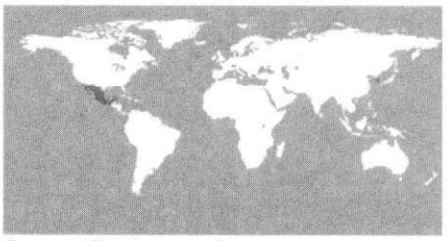

Çevresel Bütünlesme Grubu

Kaynak: Mike Shanahan, "A Journalist's Guide to the Bali Climate Conference", An IIED Briefing", Dec 2007. (www.iied.org)

Çizelge: Kyoto Protokolü'nde Taraf Ülke ve Gruplar

İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü, Birleşmiş Milletler sistemine bağlı olduğundan her ülkenin bir oyu bulunmaktadır. Bunun yalnızca kağıt üstünde kaldığını, gelişmiş ülkelerin doğrudan ve dolaylı biçimlerde üstünlüklerini diğerlerine kabul ettirdiklerini belirtmek gerekiyor. Azgelişmiş ülkelerin yalnızca meteorolog ya da mühendislerden oluşan temsilcilerle görüşmeleri yürütürken gelişmiş ülkelerin temsilcilerinin genelde bu konu için iyi hazırlanmış deneyimli müzakerecilerden oluşmaları bu duruma küçük bir örnek olarak verilebilir (Shanahan, 2007). Ancak görüşmelerde tek tek ülkelerin tutumlarından çok ülke gruplarının alacağı kararlar önem taşımaktadır; görüşme sürecindeki kamplaşmalar yandaki haritalardan görülebilir.

G77 ve Çin: Gelişmekte olan 132 ülkeyi temsil etmektedir. Bu grubun ana amacı, iklim değişikliği konusunda gelişmiş ülkelerin tarihi sorumluluklarının bilincine vararak salım indiriminde bulunmalarını, gelişmekte olan ülkelerinse kalkınma haklarının tanınmasını sağlamaktır. Grup içinde, özel bölgelerin ya da çeşitli ülkelerin çıkarlarını savunan alt-grupların bulunduğunu da belirtmek gerekir.

OPEC Ülkeleri: 13 üye ülkeden oluşan petrol ülkeleri grubu. Resmi olarak tanınmış bir grup değildir, yalnız görüşmeler sırasında aldıkları kararlarla ilerleme sağlanmasını engelleyebilmektedirler.

Afrika Grubu: Afrika'yı temsil eden 50 ülkenin oluşturduğu grup.

Avrupa Birliği: AB üyesi 27 ülkeden oluşmaktadır.

Küçük Ada Devletleri Birliği: İklim değişikliği sonucu deniz düzeyinin yükselmesinden en çok etkilenecek olan 39 küçük ada devletinin oluşturduğu birliktir.

Şemsiye Grup: Avustralya, Kanada, İzlanda, Japonya, Yeni Zelanda, Norveç, Rusya, Ukrayna ve ABD gibi AB üyesi olmayan gelişmiş ülkeleri temsil etmektedir.

En az gelişmiş ülkeler: Çoğunlukla Afrika'da bulunan 48 yoksul ülkenin oluşturduğu grup. Bunların çoğu aynı zamanda G77 üyesidir.

Çevresel Bütünleşme Grubu: Meksika, Güney Kore, İsviçre, Lihteştayn ve Monako'dan oluşan grup.

İklim Değişikliği Raporu'na atıfta bulunulmasına ya da Bali Eylem Planı'nın bağlayıcı olmayan giriş bölümüne numara verilmesine bile karşı çıkıyordu. Ancak ABD'yi görüş masasında tutmak için koskoca Rapora yalnızca tek bir dipnotta yer verildi. ABD ise karşısında güçlü bir blok olduğunu görünce metnin son biçimi üstüne koyduğu bloğu kaldırdı ve böylece kararlar alınabilmiş oldu (Burleson, 2008). Kısaca, ABD her zamanki uzlaşmaz tutumunu bu buluşmada da sürdürdü.

Papua Yeni Gine sözcüsünün bu toplantıda yaptığı konuşma aslında ABD'ye karşı duyulan ortak tepkinin dışa vurumu olarak değerlendirilebilir: "Dünya bizi izliyor. Her ülkeye bir koltuk verildi. Senden liderlik istiyoruz. Eski bir deyiş vardır: Eğer liderlik etmek istemiyorsan, önümüzden çekil!" (Burleson, 2008). Papua Yeni Gine temsilcisinin bu sert tepkisinden hemen sonra ABD temsilcisinin eylem planını kabul ettiklerini açıklamasının büyük alkış aldığını belirtmek gerekir (Cobban, 2008: 9).

Gelişmekte Olan Ülkeler de Yük Paylaşımında

Bali görüşmelerinin önemli bir özelliği, ilk kez gelişmekte olan ülkelerin de yükümlülük altına sokulmaları için girişimde bulunulmasıdır. Daha önceki görüşmelerde gündeme gelmesi bile söz konusu olmayan bu durum toplantıyı yakından izleyen kimi uzmanlarca Berlin Duvarı'nın yıkılması olarak görüldü. Gelişmekte olan ülkelerin de sorumluluk altına girmesinin bir diğer göstergesi, ilk kez bu ülkelere, daha önce olmadığı kadar kesin bir dille, "ölçülebilir, raporlanabilir, doğrulanabilir bir biçimde salım indiriminde" bulunma çağrısında bulunulmasıydı. Gelişmekte olan ülkeler de bu yükümlülüklere, gelişmiş ülkeler tarafından kendilerine, "ölçülebilir, raporlanabilir, doğrulanabilir bir biçimde temiz teknoloji fonu" sağlanması durumunda uyacaklarını bildirdiler. Burada önemli olan nokta, görüşmelerde ilk kez "Ek 1 ve Ek 2" yerine "gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler" terimlerinin kullanılmasıydı (Burleson, 2008). Bunun, gelişmekte olan ülkelerin, görüşme sürecinde daha aktif olacakları ve ileride salım indirim zorunluluğunda kalacakları anlamına geldiğinden kuşku yok.

Bali Konferansı Başarılı mıydı?

Bali Konferası'na kendi çerçevesinden, Protokolün yapısal sınırlılıkları açısından bakıldığında başarısız olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Kyoto Protokolünün ikinci dönemini belirlemeye yönelik çabalar için bir yol haritası çıkarılması ve buna elverişli düzeneklerin oluşturulması buluşmanın ilk kazanımlarından biri olarak değerlendirebilir. Yine bunun gibi, ABD, Çin, Hindistan gibi büyük ekonomilerin sürece dahil edilmelerini de görüşmelerin artı hanesine yazmak gerekiyor. Konferans sonunda kabul edilen belgelerin

diliyle konuşmak gerekirse, Protokolün geleceğine ilişkin önemli kararları içeren Bali Yol Haritası'nda, Konferansın kazanımları arasında, Özel Çalışma Grubu[4] görüşmeleri, 2009'a kadar izlenecek takvimin belirlenmesi; Uyum Fonu'nun[5] başlatılması; teknoloji transferi ve ormansızlaşmadan kaynaklanan salım indirimleri sayılmaktaydı.

İklimsel Adalet İçin Yeni Bir Girişim: Halkların İklim Değişikliği Protokolü

Ancak gelişmelere biraz daha dışarıdan bakıp gerçekçi bir değerlendirme yapıldığında -henüz ABD gibi büyük ekonomiler herhangi bir gerçek adım atmadığı için- görüşmelerde elde edilen somut kazanımın yalnızca temiz kalkınma düzeneğini daha da güçlendirmek ve ormansızlaşma konusunda Dünya Bankası'nın yetkisini artırmak olduğu sonucuna varılacaktır. Böylece, temiz kalkınma düzeneği, salım ticareti gibi serbest pazar araçları ile sanayileşmiş ülkeler yine herhangi bir salım indirimine gitmeden, gelişmekte olan ülkelerdeki temiz gelişme projelerini destekleyerek, iklim değişikliği için bir şeyler yapmış görünecekler. Ormansızlaşma konusunda Dünya Bankası'na yeni görevler verilmesi de sonuçta aynı kapıya çıkıyor. Öteden beri orman içinde yaşayan yerli haklar, sırf bölgelerindeki bir ormansızlaşma projesine maddi destek sağladığı için, farkına varmadan gelişmiş ülkelerin salım indiriminden kaçınmalarına katkıda bulunacaklar; üstelik böylece gelişmekte olan ülkelerin hükümetleri ve buradaki şirketler, ormanları temsil eden kredileri gelişmiş ülkelere satabilecekler; bir anlamda ormanlar dünya karbon piyasasının içine sokulmuş olacaklar. Bunun, yerli halkların, yoksul ülkelerin gelişme biçimlerini kendi gereksinimleri değil, gelişmiş ülkelerin, çok uluslu şirketlerin, uluslararası örgütlerin talepleri doğrultusunda belirlemeleri anlamına geleceği çok açık (Angus, 2008).

1992'de Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda benimsenen "İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi"nin ve 1987 Kyoto Protokolü'nün çizdiği sınırlar içinde gerçekleştirilen düzenli görüşmelerdeki ara duraklardan birini simgeleyen 2007 Bali Konferansı'ndan çok fazla şeyler beklemek gerçekçi olmayacaktı. Yukarıda değinildiği gibi, belki de Kyoto Protokolü, dünyadaki güç dengesinin ve egemen ekonomik sistemin bir yansıması olarak biçimlendiği için, Bali'de küçük de olsa atılan adımları bir başarı olarak değerlendirmek gerekiyor.

Bali görüşmelerinin belki de en büyük kazanımı, iklim değişikliğinde başka bir anlayışın, başka bir anlaşma yolunun ortaya konabileceği inancının yeşermiş olmasıydı. Aslında dünyanın asıl beklediği, daha adil, daha eşitlikçi bir Protokol'ün

[4] Ad Hoc Working Group -AWG
[5] Adaptation Fund

ipuçları belki de Bali salonlarında yürütülen görüşmelerde değil, sokaklarında sürdürülen gösterilerde bulunabilirdi. Bali'deki resmi buluşma sırasında, iklim değişikliğinden en çok etkilenecek ülkeleri, toplulukları, yoksulları, yerli halkları, kısaca Kyoto görüşmelerinde kendilerine yer bulamayan kitleleri temsil eden örgütlerin "İklimsel Adalet, Şimdi!" sloganı altında başlattıkları girişim bu açıdan üzerinde durulmaya değer.[6] Toplantı salonunun dışında gerçekleştirilen gösterilerde, Kuzey'in Güney'i salım indiriminde bulunma baskısı altına alması, küresel mali örgütlerin tutumları, özelleştirilmenin özendirilmesi ve Kyoto sürecinde pazar düzeneklerinin kullanılması protesto ediliyordu. Bu açıdan belki de Bali'nin asıl katkısı, resmi görüşmeler sonucu ulaşılan belgeler değil, iklim adaleti için başlatılan toplumsal hareketler olmuştur (Angus, 2008).

Resmi görüşmeler sürerken Endonezya, Filipinler ve Avustralya'dan gelen eylemcilerin hazırladığı taslak "Halkların İklim Değişikliği Protokolü"[7] bu açıdan bir umut ışığı olarak görülebilir. Henüz taslak niteliğini taşıyan Aralık ayında Polonya'daki yapılacak görüşmeler için geliştirilmeye çalışılan Protokolün benimsediği ilkeler, çözüm için gerçek bir yol haritası çiziyor: Dünya, yıkıcı boyutlara ulaşmaya başlayan iklim krizi için köktenci önlemler almak zorunda. Gündemde bulunan iklim değişikliği sorunu özellikle yoksul kesimleri tehdit ediyor. Bunun da baş sorumlusu gelişmiş ekonomilerdir. Kuzey, bir yandan yüksek salım oranlarıyla bütün yeryüzünü tehlike altında bırakırken bir yandan da Güney'in insan gücü ve doğal kaynaklarını sömürmektedir. Sömürünün, yoksulluğun ve küresel ısınmanın ardında, büyüme ve kâr hırsı bulunmaktadır. Kyoto Protokolü iklim değişikliğinin gerçek nedenleri olan küreselleşme ve çok uluslu büyük şirketleri hiçbir zaman dikkate almadı; bunun yerine enerji kaynaklarını piyasalaştırarak, gelişmiş ülkelerin sorumluluk ve hesap verme duygularından uzaklaşmalarına neden oldu. Temiz gelişme düzeneği ve salım ticareti gibi piyasa araçları, maliyetin zenginlerden yoksullara aktarılmasına yol açmakta, yeni bağımlılık ilişkileri üretmekte ve piyasa için yeni kâr alanları yaratmaktadır. Kyoto Protokolü, kapımızda duran büyük sorundan en çok etkilenecek olan Güney'in yerli halklarını, yoksul kitleleri hiçbir biçimde

[6] Platformda yer alan örgüt ve topluluklar şöyle: Carbon Trade Watch, Transnational Institute; Center for Environmental Concerns; Focus on the Global South; Freedom from Debt Coalition, Philippines; Friends of the Earth International; Gendercc - Women for Climate Justice, Global Forest Coalition; Global Justice Ecology Project; International Forum on Globalization; Kalikasan-Peoples Network for the Environment (Kalikasan-PNE); La Via Campesina; Members of the Durban Group for Climate Justice; Oilwatch; Pacific Indigenous Peoples Environment Coalition, Aotearoa/New Zealand; Sustainable Energy and Economy Network; The Indigenous Environmental Network; Third World Network; WALHI/ Friends of the Earth Indonesia; World Rainforest Movement (Climate Justice Now Coalition, 2007).

[7] "Statement of Support for the People's Protocol on Climate Change" başlığını taşıyan taslak protokol http://www.petitiononline.com/ppcc/petition.html adresinde imzaya açılmış durumda.

dikkate almamakta, halkların kendi doğal kaynakları üzerindeki haklarına saygı göstermemektedir. Bütün bunlardan dolayı iklim değişikliği, yalnızca bir çevre sorunu değil toplumsal adalet sorunu olarak ele alınmalıdır. Küreselleşme ve pazar ekonomisi sürdüğü sürece iklim değişikliği sorununu ortadan kaldırmak mümkün olmayacaktır. Kuzey ülkeleri ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk ilkesinin bir gereği olarak tarihi sorumluluklarının bilincinde olmadırlar...

Sonuç: Kyoto'dan Ötesi için

1992 yılında BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ile başlayıp 1997'de Kyoto Protokolü ile devam eden ve 2012'de yeni bir adla karşımıza çıkacak olan küresel çabanın geleceğine ilişkin umutlu olmak için elimizde fazla neden yok. Görüşmeleri 1995–1997 yılları arasında, yaklaşık iki yıl süren Kyoto Protokolü'nün ilk dönemi, görüşmelerin bitmesinden yedi yıl sonra, 2005'de yürürlüğe girebilmişti; dolayısıyla 2012 sonrasını düzenleyecek olan yeni bir anlaşmaya varmalarını beklemek çok zaman alacak gibi. Protokolün ilgili maddelerine göre, ikinci dönem olan 2012–2016 yılları için öngörülecek değişiklikleri katılan tarafların dörtte üçünün onaylaması gerekiyor; bir anlamda farklı ekonomik, siyasal yapıda yüzlerce ülke ve onlarca ülke grubu ortak bir noktada buluşmak zorunda. Bütün dünya ülkelerinin ekonomilerini yeni bir duruma uyarlama amacının doğal bir sonucu olarak da, Kyoto Protokolü belki de bugüne değin hazırlık süreci en yoğun ve en karmaşık olan uluslararası anlaşma niteliğini taşıyor (Hamilton, 2007; Stephens, 2007: 2-5; Sterk ve diğ., 2007: 140) Üstelik bu haliyle çözüm süreci oldukça bürokratik ve ağır işleyen bir yapı sergiliyor. Dünyanın hemen hemen bütün ülkelerinden çok sayıda katılımcıyı her yıl birkaç kez bir araya getirmenin ve sonra da onların anlaşmalarını beklemenin gerçekçi olmadığı da çok açık. Sorunun çözümü her zaman olduğu gibi yine Kuzey'in gelişmiş ülkelerinin takınacağı tutuma bağlı; Halkların İklim Değişikliği Protokolü bunu değiştirme yönteminin ipuçlarını taşıyor.

Yararlanılan Kaynaklar

Angus, Ian (2008), "Time for a Different Kind of Climate Politics", Monthly Review, January 01.

Burleson, Elizabeth (2008), "The Bali Climate Change Conference", American Society of International Law Insights, March 17, 12 (4).

Climate Justice Now Coalition (2007), "What's Missing from the Climate Talks? Justice!" Europe Solidaire Sans Frontiers, December 14.

Cobban, Helena (2008), "America: Step Up on Climate Change", Christian Science Monitor, December 12, 100 (25).

Enerji Ekonomisi Derneği (EED) (2007), "Etem Karakaya'nın Sunuşu", Kyoto Protokolü: Türkiye İçin Tehditler ve Fırsatlar, 5 Haziran 2007, Boğaziçi Üniversitesi.

Hamilton, Clive (2007), "Building on Kyoto", New Left Review, May-June, 45.

Ott, Hermann, E. (1998), "The Kyoto Protocol: Unfinished Business", Environment, Jul/Aug,40 (6).

Shanahan, Mike (2007), "A Journalist's Guide to the Bali Climate Conference", An IIED Briefing", December. (www.iied.org).

Spotts, Peter N. (2007), "At Bali Meeting, a Hard Look at Kyoto", Christian Science Monitor; October 12, 100 (11).

Statement of Support for the People's Protocol on Climate Change (http://www.petitiononline.com/ppcc/petition.html)

Stephens, Tim (2007), "Kyoto is Dead, Long Live Kyoto! A New Era for International Climate Change Law", Australian and New Zealand Society of International Law Fifteenth Annual Conference, Canberra, 28-30 June, Restoring the Rule of Law in International Affairs.

Sterk, Wolfgang (2007), Hermann E. Ott, Rie Watanabe and Bettina Wittneben, "The Nairobi Climate Change Summit (COP 12 – MOP 2): Taking a Deep Breath before Negotiaiting Post-2012 Targets?", Journal for Environmental Planning Law, 2.

United Nations (2007), Framework Convention on Climate Change, Conference of the Parties, Report of the Conference of the Parties, on its Thirteenth Session, Held in Bali, from 3 to 15 December 2007.